

Számvéber Norbert

A magyar fegyveres erők 1914–1945 között

DOI 10.17047/HADTUD.2019.29.1-2.156

A magyar állam fegyveres ereje 1914 és 1945 között több változáson esett át. Az első világháborúban a magyar katonák mindegyik fronton harcoltak, még Palesztinában is. 1918 őszén a magyar állam és gyenge hadserege is önálló lett, de a külső politikai és katonai nyomásnak nem tudott ellenállni. A Magyar Tanácsköztársaság fegyveres ereje gyakorlatilag honvéd harcok megvívására kényszerült nemzetközi forradalmi expanzió helyett. 1919 és 1944 között a magyar haderő nemzeti jelleget kapott. 1920 és 1938 között a magyar hadügyi fejlődést a trianoni békeszerződés korlátozta. A Magyar Királyi Honvédséget a szomszédos országokhoz csatolt magyar területek visszafoglalására képezték ki és szerelték fel. Ez a magyar katonai potenciál a Szovjetunió ellen megindított hadjáratban 1941 és 1944 között kevésnek bizonyult. 1944–1945-ben magyarországi harcokban a magyar csapatok több alkalommal is kiemelkedően küzdöttek, de 1944 októberétől megindult a haderő lélektani széthullása.

A XX. századi magyar hadtörténet talán letragikusabb időszaka az a két viláégés volt, amely 1914-ben az I. világháborúval vette kezdetét, majd egy 20 éves megszakítás után 1939-ben folytatódott. A magyar nemzet fegyveres erőinek történetében ezek az évek meghatározóak voltak. Jelen előadás elsősorban a haderőszervezésre és a haderő katonai teljesítményére összpontosít, a korszak politikai hátterével nem foglalkozik.

* * *

Az 1914 nyarán hadba lépő Osztrák–Magyar Monarchia egy olyan koalíciós háborúba kényszerült, amelyet meglehetősen sajátos fegyveres erővel kellett megvívnia. A monarchia hadereje a magyar kiegészítésű alakulatokat illetően alapvetően három fő csoportra volt osztható: a császári és királyi (közös) haderőre, a magyar királyi honvédségre és az úgynevezett magyar királyi népfelkelésre.

A Magyar Királyi Honvédségen belül a háború idején is megmaradtak a békeszervezésű hadosztályok: a nyolc gyaloghadosztály, illetve két lovas hadosztály. Ezek száma a háború folyamán jelentősen nem növekedett. Három gyaloghadosztály állt még fel és más, kisebb alakulatok jöttek létre, illetve növekedett a gyalogezredek és a tüzéralakulatok száma.

A Magyar Királyi Honvédség hadrendjében a hadosztály volt a legnagyobb katonai szervezet, tehát hadtestet, illetve hadsereg szintű köteléket nem szerveztek.

A gyaloghadosztályokat többnyire a császári és királyi haderő különböző hadtestek alárendeltségében alkalmazták. A vezető és irányító szervek esetében magyar részről a Honvédelmi Minisztérium mellett működő Honvéd Főparancsnokság volt az a szerv, amely a Magyar Királyi Honvédség szervezetét és mindennapi tevékenységét irányította.

Az I. világháború első néhány hónapjában a harci szellem a honvédség alakulatainál is kiváló volt, hiszen mindenki gyorslefolyású háborúban bízott. A háborús évek és a nehézségek szaporodásával a katonák lélektani állapota rohamosan romlott.

A hadkiegészítés az általános hadkötelezettség elvén alapult és a birodalom egészét tekintve a magyarság 19,5%-ot is meghaladó részarányban volt érintett. Ennek ellenére a magyarországi kiegészítésű közös, valamint a magyarországi felállítású honvéd alakulatok összességében ennél is több, mintegy 23%-os arányban vették ki részüket a háborús erőfeszítésekből.

A Magyar Királyi Honvédség alkalmazása szövetségi jellegű volt. A monarchia többfrontos háborúra kényszerült. A honvéd alakulatok jelen voltak a szerb, az orosz, az olasz, a román fronton, de még olyan speciális műveleti területekre is eljutottak magyar tüzérek, mint a közel-keleti Palesztina. A Császári és Királyi Haderő részeként a nyugati fronton is sok magyar katona küzdött.

A Magyar Királyi Honvédség világháborús alkalmazása a hátszázagon kívül elszenvedett vereséggel ért véget. Magyarország területe – a háború egy rövid időszakától eltekintve – nem vált hadszíntérré. Így a fronton harcoló katonák nem nagyon értették, hogy a vereség tulajdonképpen miben is mérhető le. 1918. október végén, november elején az általuk tartott arcvonal még messze volt a monarchia határaitól, így nem érezték magukat legyőzött hadseregeknek.

A magyar részarány az I. világháborús veszteségből (mintegy 3,8 millió mozgósított magyarországi katonából) a különböző források alapján mintegy 660 ezer halott és 740 ezer sebesült, valamint 734 ezer hadifogoly volt.

Immáron 100 évvel az I. világháború vége után a Hadtörténeti Intézet és Múzeum – együttműködve a Magyar Nemzeti Levéltárral – elkészített egy olyan veszteségi adatbázist a magyar katonák áldozatvállalásáról, amely több mint másfél millió adatsort tartalmaz.

Az I. világháború végén a közös haderő és a Magyar Királyi Honvédség egyaránt a felbomlás állapotában volt. Ez kiváló táptalajt adott azoknak a mozgalmaknak, amelyek a monarchia átalakítására vagy felszámolására szerveződtek.

1918 őszén az önállóvá váló Magyarország, a Magyar Népköztársaság hadereje a Magyar Királyi Honvédség, illetve a közös haderő roncsaiból alakult meg. Az első időszakban azonban a szervezett honvédelmet mellőzni akaró politikai akarat érhető tetten, de ez nagyon gyorsan megváltozott. 1918 novemberében, amikor az országot gyakorlatilag minden irányból fegyveres támadás érte, így a szerveződő Csehszlovákia, a királyi Románia, valamint a szerbek részéről, déli irányból, sőt, egy nagyon rövid ideig az északkeleti országrészben Lengyelország felől is betöréssel kellett számolni.

A magyar haderő állapota, harci szelleme ekkor nem volt kielégítő. Annál is inkább, mivel annak kiegészítését az első időszakban úgy próbálták megoldani, hogy az 1896 és 1905 között született évfolyamokat visszatartották, nem engedték őket leszerelni, vagy pedig ismételten behívták. Ennek nyilvánvalóan káros következményei lettek, amelyek kihatottak a harci szellemre is. Ezt követően bevezették a sorozást, majd pedig 1919 legelején áttértek az önkéntes hadkiegészítésre. Mindennek az lett a következménye, hogy a fegyveres erők nem tudták végrehajtani feladataikat. A magyar csapatoknak gyakorlatilag körkörös védelmet kellett volna megvalósítaniuk, és szembe kellett volna szállniuk az utódállamok területszerző szándékait érvényesíteni akaró külföldi csapatokkal. Ennek következménye egyrészt a politikai bukás, másrészt a területvesztés lett.

Az 1919. márciusi hatalomátvételt követően megjelent egy új államforma (a tanácsköztársaság), illetve egy új típusú hadsereg. Létrejött egy olyan forradalmi haderő, amely nem kevés hasonlóságot mutatott az 1848–49-ben született honvédséggel. A tisztikart itt is azok az Osztrák–Magyar Monarchiában szocializálódott és kiképzett tisztek alkották, akik a világháborúban is harcoltak, azonban – szovjet mintára – megjelentek mellettük a politikai biztosok. Utóbbiak nem szólhattak volna bele a katonai szakkérdésekbe, de ez a valóságban másként alakult. Ennek ellenére a Vörös Hadsereg, amely tulajdonképpen internacionalista céllal indult ellentámadásba, mégis nemzeti (honvédelmi) célokat valósított meg. Jó példa erre, hogy amikor 1919 májusában és júniusában, sikeres harcok után visszafoglalták a Felvidék jelentős részét és fontos magyar ipari övezeteket, akkor több helyen is nem a vörös zászlót, hanem a magyar nemzeti lobogót tűzték ki. Ennek ellenére a kétfrontos háborúban – amelynek másik jelentős hadszíntere a Tiszántúl, és az ellenfél a román királyi hadsereg –, a vörös csapatok nem tudtak sikert kiharcolni és politikai, illetve katonai értelemben is vereséget szenvedtek.

* * *

A Vörös Hadsereg megszűnésével az új államhatalom nem volt könnyű helyzetben. Magyarország fegyveres védelmét kellett volna megszerveznie, de az országot gyakorlatilag külföldi fegyveres erők tartották megszállva. (Pécs például 1921-ig szerb megszállás alatt állt.) Az egészen Budapestig előrenyomuló és a fővárost is elfoglaló román csapatok 1919. augusztusi távozása után a Szegeden megalakuló nemzeti kormány tisztí különítményekre alapozott ún. nemzeti hadsereget kívánt létrehozni. Ez a kezdetekben mintegy 1000 főt kitevő két megerősített zászlóalj formájában jött létre, de később kényszersorozás útján, 1919 végéig mintegy 35 ezer főre növekedett.

Ekkor szerveződött meg az a katonai közigazgatási rendszer, a hét katonai körletparancsnokság, amelyek mindegyike egy-egy hadosztályt volt hivatott felállítani a saját kiegészítési területén. Ez több évtizedre meghatározta a katonai közigazgatás rendszerét.

A vezetőszerz a Szegeden létrejött fővezérség, amely 1920 elején átalakult vezérkarfőnökséggé, illetve a Honvédelmi Minisztérium, amely a fegyveres erők politikai érdekképviselőjét volt hivatott megvalósítani.

A mindenkor harci szellem annak függvénye volt, hogy a nemzeti hadsereg mikor, milyen állapotban működött. Amikor parancsnoka, Horthy Miklós altengernagy

helyzete politikai szempontból megszilárdult, akkor ez megerősítette a nemzeti hadsereg helyzetét is.

Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés ezt a haderő-építési folyamatot derékba törte. A haderő ekkor már kb. 100 ezer főt számlált. A területének kétharmadától megfosztott ország emiatt azonban gyakorlatilag kényszerpályára állt. A 35 000 főben maximált hadsereg, mint fegyveres erő megszűnt és nehézfegyverzetétől megfosztva legfeljebb a belső rend fenntartására, karhatalmi szolgálatra volt alkalmas.

Ekkor az a döntés született, hogy az engedélyezett mintegy négy hadosztálynyi erőt sokkal jobban fel lehet használni, ha az ország területét alapul véve hét vegyesdandár-parancsnokságot hoznak létre. Ez ugyanis magában hordozta a későbbi bővítés és fejlesztés lehetőségét is.

1922-től Magyar Királyi Honvédség néven a magyar állam fegyveres ereje az ún. *hármás vezetés* jegyében létezett. Ennek összetevői: a Honvédelmi Minisztérium, a vezérkarfőnökség (amelyet ekkor már a békeszerződés értelmében rejtteni kellett), valamint a Honvéd Főparancsnokság (amely a haderő ügyeit nyíltan irányította).

1927 elején a győztes hatalmak Szövetségközi Katonai Ellenőrző Bizottsága távozott az országból, ezzel a közvetlen ellenőrzés megszűnt. Így a korábban különböző polgári minisztériumok alárendeltségében működő, rejtett állományt ismét be lehetett tagolni a haderőbe, de a korlátozások formálisan egészen 1938-ig, a fegyverkezési egyenjogúság szomszédos országok által való elismeréséig érvényben maradtak.

1928-tól egy fontos szervezeti és hadkiegészítési változás történt: az új célkitűzés a hét vegyesdandár bázisán 21 (egyenként két gyalogezredből álló) gyalogdandár létrehozására vonatkozó fejlesztési terv megvalósítása lett.

A 1930-as évek elején, a gazdasági konszolidációnak és a gazdasági gyarapodásnak köszönhetően megjelenhetett a Magyar Királyi Honvédségben több olyan korszerű elem, mint például a páncélgépjárműves osztály, a gépkocsizó elemek, illetve 1938-ig bezárólag a Magyar Királyi Honvéd Légierő magja. Ezek megszervezése jelentős késéssel ugyan, de a korszerű haderő kiépítésének irányában hatott.

1932-től, bár ezt a békeszerződés nem tette lehetővé, gyakorlatilag áttértek egy kényszertoborzásnak tekinthető, népességnyilvántartáson alapuló hadkiegészítési rendszerre.

1938-ban hirdették meg az ún. Győri programot, amely 1 milliárd pengőt tervezett hasznosítani, többek között a magyar hadiipar felfuttatására és a Magyar Királyi Honvédség fejlesztésére. Az új tervek a Huba elnevezésű haderőfejlesztési terv alapján már 250 ezer fős hadilétszámot céloztak meg. Szakítottak a trianoni korlátozásokkal, és kilenc hadtestben határozták meg a honvédség béke hadrendjét. A bevezetett általános hadkötelezettség alapján sikerült is ezeket a célkitűzéseket valóra váltani.

1938 őszétől a fejlesztési folyamatokat megzavarta a világpolitika. A német és olasz támogatással tervezett békés területi revízió fő eszköze a honvédség lett. 1938 és 1940 között az elcsatolt területek egy része visszatért Magyarországhoz és azokra bevonult a Magyar Királyi Honvédség. 1938-ban a Felvidék és Kárpátalja egy része tért vissza, majd 1939-ben Kárpátalja és 1940-ben Észak-Erdély.

Az 1941. év cezúrát jelentett a honvédség történetében. 1941 áprilisában, immár szövetségi rendszerben, a német támadás után Magyarország is belépett

a II. világháborúba, amikor a már nem létező Jugoszlávia területén támadást indított és ezzel tulajdonképpen már hadviselő félnek volt tekinthető. A Magyar Királyi Honvédség, amelyet 1938-ig egy vagy két szomszédos „kisantant” állam ellen kívántak alkalmazni a területi revízió igényével, 1941 nyarán szembesült azzal, hogy egy szárazföldi nagyhatalom, a Szovjetunió fegyveres erejével kell összezsápnia, bár német szövetségi rendszerben, de rendkívül kedvezőtlen körülmények között.

A magyar haderő határon kívüli alkalmazásának 1941 nyara és 1944 ősze között három szakasza volt. A honvédségek elsőként 1941 nyarán és őszén támadó, majd 1941 végétől 1944 őszéig megszálló tevékenységet hajtottak végre a Szovjetunió területén. Ezzel párhuzamosan 1942–1943 folyamán részt vettek az 1942-es nyári német hadjáratban, amely a doni katasztrófába torkollott, és amelyben magyar részről a 2. hadsereg vett részt. A harmadik szakaszban 1944 tavaszán, a Kárpátok előterében a magyar 1. hadsereg sikeres ellentámadást indított a szétzilált német arcvonal helyreállítására. 1944 augusztusában már Magyarország területe is hadszínterré vált.

1944 szeptemberében a magyar IV. hadtest önerőből visszafoglalta a románoktól az elcsatolt magyarlakta területek egy részét Arad városával együtt, viszont a szovjet csapatokkal szemben Dél-Erdélyben még német támogatással sem volt képes hatékonyan támadni. Ezt követően Torda körzetében a magyar 2. hadsereg csapatai több héten keresztül eredményesen védekeztek, de ehhez is jelentős német segítségre volt szükség.

Az immár Magyarország területén folyó harcokban az igazi törés 1944 októberének közepén következett be, amikor a sikertelen kiugrási kísérletet követően megtörtént a nyilas hatalomátvétel. A személyi állomány jelentős része elbizonytalanodott. Ekkor már az egyéni sorssal kapcsolatos döntések nagyon sok mindent befolyásoltak, így megszorodtak a szökések és a szervezett fegyveres erő bomlani kezdett. Ennek háttérében az állt, hogy a honvédségnek olyan bonyolult feladatrendszert kellett volna megvalósítania 1941-től, amire létszámviszonyai, a rendelkezésére álló források, továbbá hadszervezete, felszereltsége és kiképzettsége nem tette alkalmassá.

A II. világháborús szerepvállalás a Magyar Királyi Honvédségnek mintegy 340–360 ezer fős teljes veszteséget okozott. Több mint 600 ezer magyar állampolgár (jelentős részük polgári személy) került szovjet hadifogságba, akik közül kb. 200 ezren soha nem térhettek haza.

A honvédség erényei között említhető például a katonák egyéni bátorsága, kitartása és leleményessége, amely kivívta a szemben álló felek mindegyikének elismerését. Számos dicséret illette a magyar tüzérség különféle csapatnemeit is (például az 1943-ban frissen megszervezett rohamtüzérséget). Műszaki vonatkozásban például az „Árpád” vonal rugalmas harcéljárásokon alapuló védelmi rendszere érdemel említést, valamint a pesti hídfő körül kiépített „Attila” vonal. Utóbbi leküzdése rendkívül nagy erőfeszítéseket igényelt a Budapestet 1944. november eleje óta támadó szovjet és román csapatoktól.

A tapasztalt hiányosságok elsősorban az I. világháborús tapasztalatok és a két világháború közötti fejlődés sajátos keveredéséből alakultak ki. Ezek egyik jellemző eleme a tisztikar és a legénység között húzódó mély társadalmi szakadék konzerválása volt (ennek jelei például a külön étkezési norma és az eltérő kitüntetési és

elismerési rendszer). Igen hátrányosan hatott, hogy a csapatok által vérrel szerzett harci tapasztalatokat a hátszágban csak lassan értékelték ki és csak késéssel alkalmazták a kiképzésben vagy a haditechnikai fejlesztésben.

Az 1938 után erőre kapó magyar hadiipar és a haderő Haditechnikai Intézetében folyó munka eredményességét mutatták például a tárgyalt időszakban külföldi minták alapján átszerkesztett, de magyar gyártású páncélozott harcjárművek, vagy a harckocsik és önjáró lövegek ellen bevethető magyar szerkesztésű kézi páncéltörő rakétavető és az úgynevezett lövő tányérakna, amelyek közül utóbbi évtizedekkel előzte meg korát.

* * *

Összefoglalva: a Magyar Királyi Honvédség 1914 és 1945 között változó körülmények közepette, sohasem elegendő forrásokból merítve arra törekedett, hogy teljesítse a számára meghatározott feladatokat. Ezek a feladatok 1941 nyarától kezdve rendszerint meghaladták a magyar fegyveres erő képességeit, de a csapatok ezután is igyekeztek helytállni. Ezért a magyar katonai hagyományok rendkívül fontos és jelentős időszaka ez, minden tragikumával együtt.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK

HM HIM Hadtörténelmi Levéltár (Budapest), a m. kir. Honvédelmi Minisztérium és a m. kir. Honvéd Vezérkar főnöke iratai, 1919–1944.

Hermann Róbert (szerk.): Kis magyar hadtörténet. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2013.

Holló József (főszerk.), Lugosi József – Markó György (szerk.): Hazánk dicsőségére. 160 éves a Magyar Honvédség. Budapest, Zrínyi Kiadó, 2008.

Rác Árpád (szerk.): Nagy millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján. Budapest, Rubicon Kiadó, 2008.